

DOI: 10.46340/ephd.2020.6.1.4

Тетяна Семанишин*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
Україна*

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ГОСПОДАРСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ КАМПАНІЙ (1929-1935 РР.)

Tetiana SemanyshynORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8376-5732>*National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine*

PUBLIC ASSOCIATIONS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ECONOMIC AND POLITICAL COMPANIES (1929-1935)

The article considers the implementation of a socialistic competition throughout 1929-1935 years into the work of public associations of Ukraine as a method of stimulating their activity (in the case of trade unions and intensification of the work of production teams). The process of involving public associations of Ukraine in social competitions with similar organizations that were operating in other republics of the Soviet Union was reflected. The terms of the agreements on socialist competition between seed agricultural corporations, society "Down with Illiteracy" of Ukraine and the Russian Federation, which were marked for their propaganda pathos and overstated goals. An example of the events which were unfolding around the signing of the social competition agreement between the youth sections of Avtodors of Ukraine and Belarus, Moscow's shows interference as a controlling center in the internal problems of the Ukrainian organized public.

Keywords: public associations, socialist competition, social and political campaign, Soviet government, Ukraine.

З кінця 1920-х рр. домінуючою формою кампанійських міжреспубліканських зв'язків української громадськості стали різновиди так званого соціалістичного виробничого змагання. У січні 1929 р. у газеті «Правда» вперше було опубліковано працю В. Леніна «Як організувати змагання?». Оприлюднення у періодичному виданні думок «вождя світового пролетаріату» щодо соціалістичного змагання стало підґрунтям для його розгортання як масового руху. Першими, хто на практиці застосував настанови В. Леніна, були металурги Уралу і шахтарі Кузбасу. Їх почин підхопили шахтарі Донбасу. Так, 28 січня 1929 р. гірники шахти № 1 Горлівського гірничого управління звернулися до робітничого колективу Ірмінської шахти з пропозицією започаткувати трудове суперництво. Цей заклик, про який наступного дня повідомила своїх читачів загальносоюзна «Рабочая газета», зініціював всесоюзне змагання гірників¹. Невдовзі розпочалося соцзмагання шахтарів Донбасу з колективами гірничих підприємств Підмосков'я, Сибіру та Уралу, яке одразу стало звичним явищем у вуглевидобувній промисловості². Вже у лютому 1929 р. колектив шахти № 8 Горлівського шахтоуправління розпочав змагання з гірниками Підмосковного басейну, колективи шахт № 22 і № 6 «Голубівка» – з шахтарями Кузбасу³.

¹ Сологуб, В.А. (1983). *Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР*. Киев: Политиздат Украины, 260.

² Маковійчук, І.М. (1982). *КППС – організатор братерського співробітництва народів СРСР (період соціалістичного і комуністичного будівництва)*. Київ: Вища школа, 105.

³ Горлач, М. (1966). *Вірна опора партії комуністів. Профспілки України у боротьбі за здійснення ленінського плану комуністичного будівництва*. Київ, 95.

Практика соцзмагання набула подальшого розвитку завдяки ініціативі профспілкових активістів Щербинівського гірничого управління, які запропонували створити на кожній шахті ударні бригади та зафіксувати конкретні цілі колективів, які бажали розпочати змагання, у формі договору, що містив би перелік обов'язків зобов'язань.

Безпосередня організація соцзмагання покладалася на профспілки, а загальне керівництво – на комітети комуністичної партії. Профспілковим організаціям підприємств рекомендувалося налагоджувати контроль за процесом змагання, вивчати та узагальнювати відповідний досвід. Під наглядом більшовиків профспілки змушені були організувати соцзмагання на кожному підприємстві. Виробничі комісії готували плани змагань, які згодом корегувалися на загальних зборах робітників. Збори приймали рішення про виклик на змагання споріднених колективів, обирали делегації для обговорення та укладання з ними «господарсько-політичних договорів»¹.

Для розгортання соціалістичного змагання на підприємствах України важливу роль відіграло звернення робітників лєнінградського заводу «Червоний виборжець». 5 березня 1929 р. через газету «Правда» червоновиборжці звернулися до усіх заводів і фабрик СРСР із закликом розпочати соціалістичне змагання за підвищення продуктивності праці, раціональне використання механічного устаткування та робочої сили, зниження собівартості продукції. На заклик червоновиборжців відгукнулися робітничі колективи українських підприємств. На дніпропетровських, єнакіївському та донецькому металургійних заводах тресту «Південсталь» обговорення цього звернення вилилося у широку політичну кампанію. Очільники профспілок виготовили та розповсюдили серед цехових колективів плакати, що містили текст заклику червоновиборжців і лозунги присвячені боротьбі за зменшення собівартості продукції².

Завдяки тому, що профспілки стали ініціаторами укладання договорів між підприємствами різних республік Радянського Союзу про проведення соціалістичних змагань, галузеве соцзмагання робітників надзвичайно швидко набуло міжреспубліканського характеру. Лише упродовж першої половини 1929 р. договори про виробниче змагання уклали між собою колективи різних галузей народного господарства України та РСФРР і Білорусії, суміжних підприємств Києва, Одеси, Дніпропетровська з одного боку та Ленінграда, Мінська і Ростова-на-Дону – з іншого, грузинські гірники Чіатури і Нікополя, паровозоремонтники Тбілісі і Харкова. Особливо активними у цьому плані виявилися будівники Дніпрогесу. У травні 1929 р. дніпробудівці викликали на виробниче змагання одразу кілька колективів новобудов: Кузнецький комбінат, Челябінський і Харківський тракторний заводи. Тоді ж колектив будівельників Дніпрогесу розпочав змагатися з будівельниками Туркестано-Сибірської залізничної магістралі. Незабаром своє бажання змагатися з колективом Дніпробуду виявили робітники низки московських підприємств³. За ініціативою профспілкової організації Кам'янського заводу імені газети «Правда» були викликані на змагання колективи Тверського та Усть-Катавського вагонобудівників заводів, паровозобудівники Харкова залучили до участі у трудовому суперництві колектив Коломенського паровозобудівного заводу. Змагалися між собою кабельні заводи Києва та Москви, запорізький завод «Комунар» і Люберецький завод імені А. В. Ухтомського⁴. Під час першої п'ятирічки металурги Дніпропетровська змагалися з металургами Магнітогорська, робітники Харківського електромоторного заводу – з робітниками лєнінградського заводу «Електросила»⁵.

У 1930-і рр. між колективами підприємств продовжилося підписання великої кількості угод про соціалістичне змагання. Так, 31 березня 1933 р. робітники, інженери і техніки Горлівської шахти № 1 у листі до шахтарів вугільних басейнів СРСР звернулися із закликом оголосити всесоюзний конкурс на кращого шахтаря: «Протягом першого кварталу вугільна промисловість недодала 1 млн. 683 тис. тон вугілля. Ані Донбас, ані жоден з решти вугільних районів не виконали

¹ Сологуб, В.А. (1983). *Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР*. Киев: Политиздат Украины, 260-261.

² Горлач, М. (1966). *Вірна опора партії комуністів. Профспілки України у боротьбі за здійснення лєнінського плану комуністичного будівництва*. Київ, 98.

³ Зубалій, О. Д. (1994). *Економічне і культурне співробітництво України з союзними республіками у міжвоєнний період (20 – 30-ті роки)*. Київ: ІСДО, 48.

⁴ Сологуб, В.А. (1983). *Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР*. Киев: Политиздат Украины, 261-262.

⁵ Маковійчук, І.М. (1982). *КПРС – організатор братерського співробітництва народів СРСР (період соціалістичного і комуністичного будівництва)*. Київ: Вища школа, 105.

своїх зобов'язань перед країною. Потрібно, товариші, визнати нашу провину [...] Соціалістичне змагання, яке розгорнулося після заклику гірників викликало нову хвилю ентузіазму серед шахтарських мас [...] Ми вважаємо, що ви, шахтарі Кузбасу, Караганди і Підмосковного басейну та усіх інших вугільних районів країни рад, не повинні та не маєте права залишитися поза змаганням. Усі вугільні райони, всі шахти мають приєднатися до лав учасників змагання [...] Ми звертаємося до Центрального комітету союзу вугільників з вимогою оголосити всесоюзний конкурс на кращу шахту, кращого забійника, коногона, машиніста, бригадира, техніка [...] Ми зобов'язуємося [...] перевиконати завдання другого кварталу і дати не менше 150 тис. тон вугілля. Робітники кожної шахти, зважаючи на її особливості мають визначити конкретні показники змагання для кожної професії і спеціальності. Лише у цей спосіб ми виявимо кращих ударників вугільного фронту, щоб за їх прикладом навчалася решта»¹.

Весною 1932 р. вибійник Горлівської шахти № 1 М. Ізотов став зачинателем нової форми соціалістичного змагання, метою якого стало підвищення продуктивності праці у виробництві за рахунок вмілишого використання нової техніки². Протягом другої п'ятирічки його заклик змушені були підтримати сотні трудових колективів. Десятого листопада 1933 р. шахтарі-ударники Донбасу зверталися до робітників, інженерів та профспілок Радянського Союзу із закликом розгорнути ізотовський рух: «Будемо поповнювати ряди ініціативних і відчайдушних людей. Збільшимо розмах змагання та ізотовського руху, нової міцної зброї боротьби за оволодіння технікою. Повністю виконаємо завдання першого року другої п'ятирічки. Видамо 84,2 млн. тон вугілля, додатково дамо до плану в Баку мільйон тон нафти, повністю виконаємо союзний план по нафті, домагатимемося виплавки 26 тис. тон чавуну за добу»³.

Невдовзі після того як Радянський Союз облетіла новина про успіхи застосованого О. Стахановим методу організації праці, 28 вересня 1935 р. новатори виробництва Донбасу звернулися до нафтовиків Баку з пропозицією організувати масове соціалістичне змагання на нових засадах: «Ми намагатимемося так поставити справу, щоб увесь Донбас працював методами Стаханова. Ми думаємо, що використовуючи цей метод, нафтовики Баку також підуть шляхом перемоги. Нічого особливого у нашому методі немає. Головне – правильно розподілити роботу між членами бригади, засвоїти та вміти цінувати механізм, заздалегідь готувати робоче місце. Ми помітили, що це дозволяє зменшити кількість людей у забої, підвищити видобуток вугілля та збільшити заробіток робітників і технічного персоналу. Чи можливо це зробити у вас? Впевнені, що можливо. Вам слід буде тільки детально вивчити стахановський метод, подивитися, як краще налаштувати роботу по-стахановському у кожному процесі»⁴.

Акції міжреспубліканського соцзмагання розгорталися не лише по лінії профспілок, але й серед усіх інших громадських об'єднань. У 1929 р. комнезами були залучені до участі у виробничому змаганні працівників сільського господарства Харківського, Підмосковного округів та Донського краю. Договір про соцзмагання був підписаний 8 липня 1929 р. в с. Полкова-Микитівка Богодухівського району на Харківщині. В його умовах відводилося вагоме місце організаційно-господарському зміцненню існуючих колгоспів і радгоспів та популяризації їх досягнень, наголошувалося на важливості колективізації для вирішення питання удосконалення сільськогосподарського виробництва. Напередодні укладення угоди відбувся показовий прийом делегації підмосковного селянства. По селах, які мала відвідати делегація, для розміщення транспарантів встановлювалися святкові арки, скликалися мітинги до участі у яких залучалися місцеві жителі. Напередодні згаданих подій до Таганрогу приїхала делегація громадських об'єднань Харківщини, яка уклала договір про соціалістичне змагання із селянством Донського краю на умовах, що фактично дублювали «московський» договір⁵.

¹ Профсоюзы СССР. Документы и материалы в четырех томах (1963). *Профсоюзы в период построения социализма в СССР. Октябрь 1917 г.-1937 г.* (1963). Москва: ВЦСПС Профиздат, II, 729-730.

² Вікіпедія (2019). *Ізотовський рух* <https://uk.wikipedia.org/Ізотовський_рух> (2019, грудень, 12).

³ Профсоюзы СССР. Документы и материалы в четырех томах (1963). *Профсоюзы в период построения социализма в СССР. Октябрь 1917 г.-1937 г.* (1963). Москва: ВЦСПС Профиздат, II, 731.

⁴ Профсоюзы СССР. Документы и материалы в четырех томах (1963). *Профсоюзы в период построения социализма в СССР. Октябрь 1917 г.-1937 г.* (1963). Москва: ВЦСПС Профиздат, II, 739.

⁵ Журба, М. А. (2002). *Етніонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. XX ст.)*. Київ: Науковий світ, 270-271.

Практично за однаковим сценарієм соцзмагання охопило кооперативні громадські організації. 20 серпня 1929 р. було підписано угоду про соціалістичне змагання між спеціалізованими центрами насінневої сільгоспооперації України та РСФРР¹. Договірні сторони визначили такі практичні завдання соціалістичного змагання: участь в утворенні фондів чистосортного насіння в розмірах та термінах, встановлених урядом СРСР; охоплення насінньовиробничою роботою усіх рослинних культур, що мали значення для розвитку сільського господарства РСФРР та УСРР – зерновим культурам, кормовим та технічними рослинам (пшениця, конюшина, люцерна, льон, картопля, соняшник, соя); збільшення обсягів вирощування насіння, яке видавалося пріоритетним для експортування². Як зазначає історик М. Журба: «Центральним завданням угоди визначалося поглиблення виробничого кооперування та колективізації шляхом організації великого усуспільненого господарства на базі насінньовиробничих систем РСФРР та УСРР. Однак, тривалий п'ятирічний термін змагання був розрахований на чисто пропагандистський ефект, оскільки підписання угоди відбувалося в ході приготувань до ліквідації системи сільськогосподарської кооперації в СРСР. Водночас управлінський апарат української та російської спеціалізованих кооперативних спілок використовувався в процесі форсованої колективізації»³.

У кінці 1929 р. з нагоди десятиліття утворення лікнепу між керівництвом товариств «Геть неписьменність» (ТГН) РСФРР та УСРР була підписана широко розрекламована у засобах масової інформації угода про соцзмагання. Договір містив резолюцію яка закликала населення сусідніх республік перетворити трьохрічку лікнепу в дворічку і навчити читати і писати упродовж наступного року кілька мільйонів безграмотних. В Україні зазначена кампанія зазнала фіаско. Провал був досить помітним, тому керівництво ТГН УСРР вирішило не оприлюднювати її підсумки. Результати соцзмагання були узагальнені восени 1930 р. лише в РСФРР, які засвідчили, що найважливіша стаття угоди про членство юридичних осіб в організації була реалізована навіть менш ніж на чверть. Що стосувалося завдання про створення осередків громадського об'єднання в усіх колгоспах і радгоспах, очільники російського ТГН визнали, що цієї цілі не було досягнуто.

Зазначені обставини мало вплинули на плани організаторів міжреспубліканського змагання. 24 лютого 1931 р. відбулося підписання нової угоди між організаціями «Геть неписьменність» України та РСФРР⁴. Республіканські осередки товариства зобов'язувалися покрити дві третини витрат, які планувалося здійснити для успішного завершення ліквідації неписьменності. Згідно договору українське ТГН зобов'язувалося виконати план ліквідації неписьменності на 25% від загального республіканського плану УСРР, навчивши таким чином 750 тис. неграмотних та 250 тис. малограмотних осіб; збільшити кількість членів у лавах товариства до 1,5 млн. осіб і не залишити жодного з них без виконання лікнепівської роботи⁵. В одному з початкових пунктів угоди наголошувалося, що змагання між ТГН РСФРР та УСРР «повинно проводитися на основі класового закріплення революційних методів усієї лікнепроботи, збільшення членства в рядах товариства за рахунок робітників, колгоспників, бідняцько-батрацьких мас, поліпшення якості навчання і ведення громадсько-політвиховної роботи»⁶. Для реалізації директивних рішень планувалося створити виробничі осередки, які мали взяти шефство над сільськими осередками. Причому, кількість шефських осередків мала бути не менше чверті від їх загальної кількості. Осередки ТГН, що розміщувалися у колишніх окружних центрах та в потужних виробничих районах мали надати шефську допомогу не менш ніж 150 відстаючим районам⁷.

Одразу безпосередні виконавці договору, як і в попередньому випадку, зрозуміли неможливість досягнення поставлених цілей. У зв'язку з цим керівництво ТГН України продовжило термін угоди до кінця весни 1932 р. Та навіть незважаючи на вжиття подібних заходів, у підсумку реальний ефект міжреспубліканського змагання виявився більш ніж сумнівним. Діяльність розпочала вдвічі менша

¹ Журба, М. А. (2002). *Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. ХХ ст.)*. Київ: Науковий світ, 273.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 291, оп. 1, спр. 338, арк. 4.

³ Журба, М. А. (2002). *Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. ХХ ст.)*. Київ: Науковий світ, 273.

⁴ Там само, 286.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 387, оп. 1, спр. 541, арк. 104.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 291, оп. 1, спр. 338, арк. 103-104.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 387, оп. 1, спр. 541, арк. 104.

кількість лікнепів від запланованої. У них навчалось лише трохи більше 750 тис. чоловіків і жінок, що склало лише половину від тієї кількості осіб, яку планувалося залучити до навчання¹.

Українська делегація, що 1932 р. відвідала всесоюзну конференцію працівників радіомовлення у Москві, від імені товариства «Друзі радіо» (ТДР) УСРР та АМСРР уклала договір про соціалістичне змагання з представниками закавказького ТДР, які теж були присутні на з'їзді. Згідно договору українське ТДР зобов'язувалося брати активну участь у радіофікації, налагодженні та обслуговуванні радіомовлення і радіоаудиторії, долучатися до створення семінарів, курсів перепідготовки і підготовки відповідних кадрів. Крім того українські делегати зобов'язалися допомогти населенню Казахстану в організації радіомовлення. Ця декларація у подальшому могла стати підставою для укладення ще одного договору про започаткування міжреспубліканського соціалістичного змагання².

Центральні правління громадських об'єднань, що перебували у Москві слідували за тим аби республіканські філії за жодних умов не ухилялися від прийому викликів та укладання угод про соціалістичне змагання. 28 лютого 1932 р. керівництво Автодору СРСР і РСФРР у листі до юнацької секції Центральної ради Автодору Білорусії у зв'язку з відмовою української юнацької секції вступити з відповідним відгалуженням автодорівської організації Білоруської СРР у соціалістичне змагання писало: «Центральна рада союзу товариств Автодору СРСР і РСФРР вітає ваше бажання вступити у соцзмагання з юнацькою секцією Автодору УСРР. Відмова Укравтодору від соцзмагання з вами Центральна рада розцінює як показове відображення надзвичайно слабкої, такої що тільки-но зароджується роботи Укравтодору серед дітей і підлітків. Українські товариші, мабуть, мають на увазі незначний кількісний масштаб юнацьких осередків Автодору в Україні, їх слабку активність. Ми вважаємо, що цей мотив не є вагомою підставою для відмови вступити з вами у соцзмагання. Юнацька секція Автодору має зростати і зміцнюватися на основі практичних автодорівських справ [...] завдяки піонерам і школярам. Найважливішим важелем такого зростання є соцзмагання. Центральна рада впевнена, що Укравтодор змінить своє рішення і незабаром прийме виклик білоруських товаришів»³. У таємному повідомленні до Укравтодору Центральна рада товариства Автодор надіслала копію свого листа з приводу відмови Укравтодору від соціалістичного змагання з білоруською організацією у напрямі розгортання дитячого автодорівського руху та наказала негайно прийняти цей виклик⁴.

Втягуючи широкі верстви населення Радянського Союзу до участі у пропагандистсько-виробничих міжреспубліканських акціях, більшовики воліли залучати до організації подібних кампаній громадські об'єднання. Намагаючись пришвидшити темпи економічного розвитку України, партійно-державна верхівка вдалася до специфічної форми підвищення працездатності пересічного трудівника – соціалістичного змагання. Його методи одразу було пристосовано до особливостей республіки та узгоджено із сферами діяльності різних типів місцевих варіантів загальносоюзних громадських об'єднань. Згідно задуму, соцзмагання, без залучення додаткових коштів, мало сприяти покращенню ефективності виробничих процесів, унаочнити переваги соціалістичних методів господарювання і притягти до участі у більшовицьких експериментах велику кількість населення. Проте, значний обсяг, багатовекторність, взаємне копіювання та ідеологічне забарвлення завдань соцзмагання, використання методів адміністративного примусу, як правило, унеможливило досягнення цілей, які декларувалися учасниками відповідних договорів.

References:

1. Horlach, M. (1966). *Virna opora partii komunistiv. Profspilky Ukrainy u borotbi za zdiisnennia leninskoho planu komunistychnoho budivnytstva*. [True support of the Communist Party. Trade unions of Ukraine in the struggle for 'Lenin plan' of communist construction]. Kyiv. [in Ukrainian].
2. Zhurba, M. A. (2002). *Etnonatsionalni ta mizhnarodni aspekty diialnosti hromadskykh obiednan ukrainskoho sela (20 – 30 rr. XX st.)*. [Ethno-national and international aspects of the activities of public associations of the Ukrainian village (1920-30 years of XX century)]. Kyiv: Naukovyi svit. [in Ukrainian].
3. Zubalii, O. D. (1994). *Ekonomichne i kulturne spivrobimystvo Ukrainy z soiuznymi respublikamy u mizhvoiennyi period (20 – 30-ti roky)*. [Economic and cultural cooperation of Ukraine with the union republics in the interwar period (1920-30 years)]. Kyiv: ISDO. [in Ukrainian].

¹ Журба, М. А. (2002). *Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. XX ст.)*. Київ: Науковий світ, 288.

² Радіомовлення. Радіослухання. Радіотехніка. Радіоаматорство (1932). *Соціалістичний договір підписаний*, 7, 167.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 587, оп. 1, спр. 132, арк. 77.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 587, оп. 1, спр. 132, арк. 76.

4. Wikipedia (2019). *Izotovskiy rukh* [Izotov movement]. <https://uk.wikipedia.org/Ізотовський_рух> (2019, December, 12). [in Ukrainian].
5. Makoviychuk, I. M. (1982). *KPRS – orhanizator braterskoho spivrobotnytstva narodiv SRSR (period sotsialistychnoho i komunistychnoho budivnytstva)* [CPSU – organizer of brother's cooperation between the nationalities of the USSR (period of socialist and communist construction)]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
6. Solohuv, V. A. (1983). *Ocherki istorii professionalnykh soyuzov Ukrainskoy SSR* [Essays in the history of trade unions of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Politizdat Ukrainyi. [in Russian].
7. Profsoyuzyi SSSR (1963). [Trade unions of the USSR (1963)] *Dokumenty i materialy v chetyreh tomah. Profsoyuzyi v period postroeniya sotsializma v SSSR. Oktyabr 191-1937* [Documents and materials in four volumes. Trade unions during the period of building socialism in the USSR. October 1917-1937]. Moscow: Izdatelstvo VTsSPS Profizdat, II. [in Russian].
8. Radiomovlennia. Radioslukhannia. Radiotekhnika. Radioamatorstvo (1932). [Radio broadcasting. Radio listening. Radio engineering. Radio amateurism (1932)]. *Sotsiialistychnyi dohovir pidpysanyi* [Social agreement of signature], 7. [in Ukrainian].
9. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine], *f. 291, op. 1, spr. 338*. [in Ukrainian].
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine], *f. 387, op. 1, spr. 541*. [in Ukrainian].
11. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine], *f. 587, op. 1, spr. 132*. [in Ukrainian].